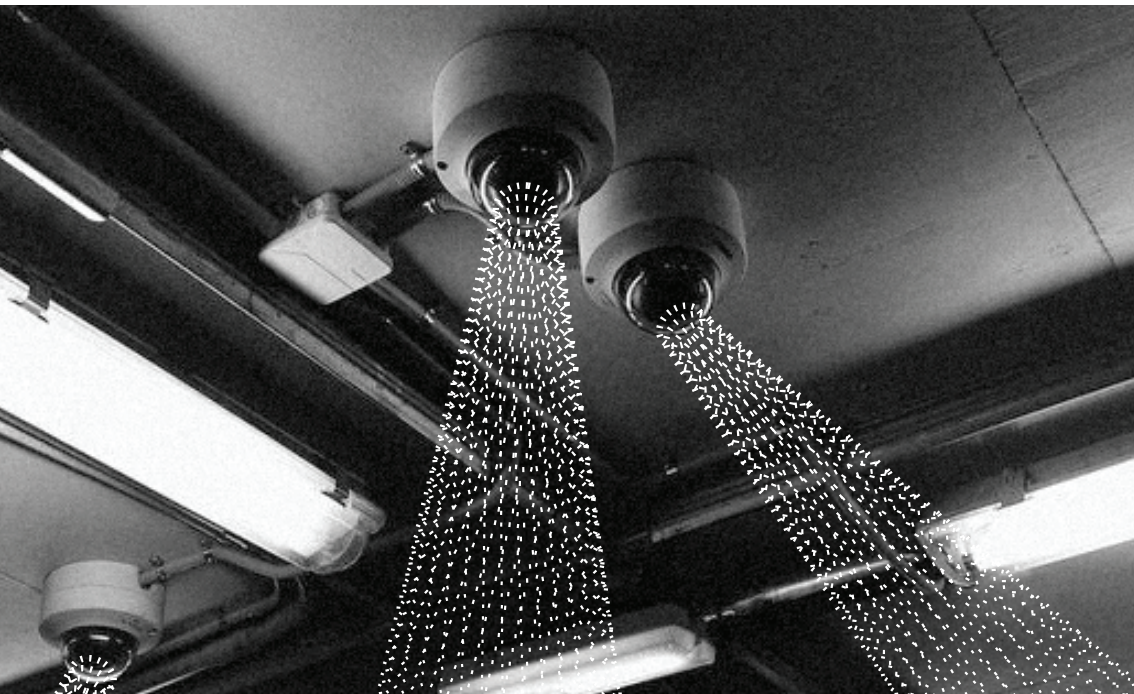

Hille Koskela

SZEMEK NÉLKÜLI TEKINTET: VIDEÓ- KAMERÁS MEGFIGYELÉS ÉS A VÁROSI TÉR VÁLTOZÓ TERMÉSZETE*

* Eredeti tanulmány: Koskela, Hille (2000): 'The gaze without eyes': video-surveillance and the changing nature of urban space. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 24., No. 2.: 243-265.

Jelen tanulmány azt tárgyalja, hogyan változtatja meg az egyre terjedő videókamerás megfigyelés a városi tér természetét és bírálja, hogy a megfigyelés felfogható a tér biztonságát, hozzáférhetőségét növelő eszközként. A középpontban a közterek, például bevásárlóközpontok, városi utcák, tömegközlekedési helyek megfigyelése áll. A tanulmány megmagyarázza, hogyan alakult ki a megfigyelés alatt álló tér és hogyan viszonyul a hatalmi struktúrákhoz és az emberi érzelmekhez. A tér fogalmát számos különböző nézőpontból határozták meg. A következő három értelmezést vesszük figyelembe: a tér mint tartály, hatalmi tér és érzelmi tér. A cél nem a tér metaelméletének felépítése, a különböző értelmezések inkább eszközök a felügyelet kérdésének vizsgálatában. Bevett állítás, hogy a videókamerás megfigyelés megváltoztatja a hatalomgyakorlás módjait, módosítja az érzelmi tapasztalatokat a városi térben, és befolyásolja a „valóság” megfogalmazásának és értelmezésének módjait. A megfigyelés hozzájárul a városi tér termeléséhez.

BEVEZETÉS

Mikor Bentham megtervezte a „panoptikumot” a 18. században, nem léteztek térfigyelő kamerák. Még akkor sem volt probléma a videókamerás megfigyelés, amikor Foucault elemezte a panoptikum társadalmi jelentéseit. Mégis, a videókamerás megfigyelés alapelve megegyezik eme „ideális börtönével”: láthatónak lenni, de soha nem tudni, mikor vagy ki által. Az elmúlt évtizedekben jelentősen megnőtt a térfigyelő kamerák száma és a megfigyelés alatt álló terület nagysága. A térfigyelő kamerákon keresztül elektronikusan terjesztették ki a hatalom panoptikus technológiáját, hatalmas panoptikumokhoz hasonlóvá téve városainkat (a téma részletes elemzését lásd Cohen 1985; Davis 1990; Lyon 1994; Oc és Tiesdell 1997; Ainley 1998; Fyfe és Bannister 1998).

E tanulmány célja megvitatni, milyen módon változtatja meg az egyre terjedő videókamerás megfigyelés a városi tér természetét. Miután körülírom a különböző vonatkozásait annak, hogyan és hol használnak térfigyelő kamerákat, a tér különböző dimenzióit vizsgálom. A szándékom olyan elméleti térelképzéseket javasolni, amelyek a megfigyelés kérdésének elemzéséhez szolgálhatnak eszközkül. Három különböző szemszögből vizsgálódva alakítom ki a megfigyelés és a tér fogalmait. Először végigveszem, hogyan befolyásolják a teret a térfigyelő kamerák a bűnözés és a bűnözéstől való félelem technikai megoldásaként, és hogyan változtathatja könnyedén a dolgok alapvető elhelyezkedése a tér természetét. Másodszor leírom, hogyan hat a térre néhány a megfigyelésbe ágyazódott hatalmi viszonyok közül. Céloom létrehozni a hatalom és a tér néhány komplex kapcsolatának kritikai vizsgálatát. Emellett arra is kitérek, hogy a megfigyelés kérdései kapcsolódnak-e a társadalmi nemhez. Harmadszor pedig azt tárgyalom, milyen érzelmeket és érzéseket kelt a megfigyelés, és felmérem, hogyan formálják a teret ezek az érzelmek.

A legtöbb kutatásban a megfigyelési technológia szerepét vagy túl optimistán (egyetértve a meggyőződéssel, miszerint minden társadalmi fejlődést a technológia irányít), vagy túl pesszimistán (azt gondolva, minden megfigyelés totalitarizmushoz vezet) érzékelték. Lyon (1994) érvelése szerint az utóbbi gondolatmenet gyorsan paranoiába fordulhat, amiben a megfigyelést egyöntetűen fenyegetésként érzékelik. Amellett, hogy célom a videókamerás megfigyelés jelentésének kritikai megfogalmazása, igyekszem elkerülni egy olyan elemzési keret újratermelését, amelynek hozadékai csak a totalitárius hatalom disztópikus képei lennének. Azt vizsgálom, ahogyan a városok kamerái megvalósítják a megfigyelést: a közúti sebességmérő kamerákat és az elektronikus megfigyelés és információszerezés más módjait is – térinformatikai rendszereket, hitelinformációs adatbázisokat, adatelemzést, felhasználók követését a kibertérben, stb. (lásd például Lyon 1994; Burrows 1997; Curry 1997; Hannah 1997b; Graham 1998) – egy oldalon hagyom. A másik oldal, a videókamerás megfigyelés térbeli természete érdekel.

VÉDELEM ÉS KIREKESZTÉS: BIZTONSÁGOSABB VÁROSOKÉRT?

A videókamerás megfigyelés népszerűségének egyik oka napjaink városaiban az egyszerűség és a feltételezett hatékonyság. A gyalogos járóőrözéshez képest a videókamerás megfigyelés nagyobb területek ellenőrzését teszi lehetővé ugyanakkora személyi állománnyal, épp ezért általában nagyra értékelik az új megfigyelési technológiákat – például a rendőrségnél (Koskela és Tuominen 1995). Az elektronikus eszközök kezdték felváltani az informális társadalmi kontrollt városi környezetben: az utca emberének tekinteteit felváltotta a térfigyelő kamerák tekintete (vö. Jacobs 1961; lásd még Oc és Tiesdell 1997; Fyfe és Bannister 1998; Fyfe et al. 1998). Ezzel egy időben a városi tér természete változik; a tér védettebbé – vagy „védhetőbbé” – válik. A bűnözést csökkentő „védhető tér” alapötlete az építészeti tervezés alkalmazása volt, hogy lehetővé váljon a más emberek általi informális megfigyelés; elektromos berendezéseket csak akkor használtak, amikor az újratervezés fizikailag nem volt lehetséges és a videókamerás megfigyelés maradt az „egyetlen járható út” (Newman 1972: 182). Mégis, jelenlegi helyzetünkben az elektronikus megfigyelés tűnik az első és legkönnyebb választásnak, viszonylag kevés kritikus vitával elfogadottá is vált. A tömeges megfigyelés látszólagos célja a városok biztonságosabbá, ezáltal mindenkinek hozzáférhetőbbé tétele volt. Következésképpen a szándékom itt megvitatni, hogy a megfigyelés vajon tényleg felfogható-e a tér hozzáférhetőségét növelő eszközként.

IDEGENEK KIZÁRÁSA KONTRA A BIZTONSÁG MEGÓVÁSA

A megfigyelés általánossá vált a különböző terekben – magánterületeken, félig nyilvános terekben és közterületeken is. A térfigyelő kamerákat gyakran használják a *high class private premises* – „zárt közösségek” (lásd Flusty 1994; Blakely és Snyder 1997) – védelme mellett félig nyilvános terek, mint például bevásárlóközpontok (Shields 1989; Crawford 1992; Judd 1995), metróállomások, vasútállomások (Koskela és Tuominen 1995), rendőrőrsök (Edinburgh Evening News 1997. május 5.), sőt templomok (Helsingin Sanomat 1998. június 14.) védelmére is. A térfigyelő rendszereket egyre gyakrabban használják a városi utcák ellenőrzésére.

E tanulmányban a nyilvános városi terek, például bevásárlóközpontok, városi utcák, tömegközlekedési helyek megfigyelése van a középpontban. Néhányuk magántulajdonú, míg mások köztulajdonban vannak, de közös tulajdonságuk, elviekben legalábbis az, hogy mindenki számára elérhetők. Ezekben a terekben a megfigyelés a bűnözés és a bűnözéstől való félelem csökkentésének eszközeként jelent meg. Nem csak a tulajdon védelmére szolgál, hanem az erőszak csökkentését és az emberek biztonságát, sérthetetlenségét is növeli. És valóban, az európai városokban a megfigyelés leginkább a nyilvános terekben terjedt el. Azt mondják, a kapitalista világban Nagy-Britanniában van a legtöbb közterület videókamerás rendszerrel megfigyelve (Graham et al. 1996, idézi Fyfe és Bannister 1998)¹. Ez Fyfe és Bannister szerint nem a megfigyelés hatékonyságának értékelésére visszavezethető eredmény, hanem olyan megoldás a bűnözésre, ami „beleillik abba a széleskörű gazdasági és politikai rendszerbe, melynek célja a városi köztér kortárs újraszervezése” (1998: 257). Skandináviában Finnországnak van a legtöbb térfigyelő kamerája (Takala 1998). Becslések szerint az Európai Unió tagállamai közül Nagy-Britanniában és Finnországban a legintenzívebb a megfigyelés, de mindkét országban igen kis mértékű a megfigyelés szabályozottsága (Takala 1998: 33).

Mindemellett a megfigyelés tágabb keretben is értelmezhető. Nagy-Britannia és más nyugat-európai országok – mint pl. Franciaország és Németország – cégei is részt vesznek a megfigyelési technológiák nemzetközi kereskedelmében, amihez hozzátartozik a nem demokratikus rezsimek kiszolgálása is (Privacy International 1995). A megfigyelést

1 Tudatos döntés eredménye, hogy nem használom a zártláncú videó-megfigyelőrendszer (CCTV) kifejezést. Véleményem szerint ez a kifejezés a megfigyeléshez kapcsolt technológiai terminológiát tükrözi. A terminológia használata természetes lehet a kamerák mögötti szakemberek, de nem az a nagyközönség számára. Emellett még azt próbálom elérni, hogy a fogalmak, amelyeket használok, két nyelven (angolul és finnül) is érthetőek legyenek, hiszen a CCTV fogalmának nincs egyértelmű finn fordítása. Ezért döntöttem a „videókamerás megfigyelés” és a „térfigyelő kamera” kifejezések használatára mellett. A „kamera” és „megfigyelés” rövidítéseket is használom.

az állami territorializmus védelmére használják (vö. Taylor 1994, 1995). Az állam használhatja a megfigyelést a területére való belépés ellenőrzésére és a határain belüli, nemkívánatos politikai tevékenységek ellen is: ezt hívhatjuk a megfigyelés politikai földrajzának. Finnországban a megfigyelés térnyerése tekinthető a nemzetközi kapcsolatok változó légkörére való reakcióként, hiszen a Szovjetunió összeomlása befolyásolta a finn biztonsági üzletágat. A média az „orosz maffia” fenyegetését hirdeti, és a rendőrség is hozzájárul ennek az ábrázolásnak a megerősítéséhez. A biztonsági őrként képző tanfolyamokat egyszerre hirdetik az orosz munkaerőpiacra való belépés és az állítólag több védelmet igénylő finn cégeknél való állásszerzés módjaként is. Mindeközben a belügyminisztérium oktatási irányelveket és új jogszabályokat dolgoz ki a biztonsági üzlet szabályozására és egységesítésére.

A FOGYASZTÁS ELLENŐRZÉSE

A videókamerás megfigyelés különösen általánossá vált a fogyasztás tereiben: bevásárlóközpontokban, belvárosi bevásárlónegyedekben és az egyes üzleteken belül. A bevásárlóközpontok kifejezetten gyakran rendelkeznek rendkívül magas szintű megfigyelőrendszerrel. Lényegében önmaguknak ellentmondó terekké váltak – „a tér olyan nyitottságot sugall, amely valójában óvatosan kirekesztő” (Marcuse 1997: 107). A bevásárlóközpontok gyakran magántulajdonúak, és a legtöbb videókamerás megfigyelőrendszert is privát biztonsági cégek üzemeltetik. Az ellenőrzés célja itt nem a közbiztonság, hanem az üzleti nyereség biztosítása lett (South 1988).

A bevásárlóközpontokban a megfigyelés könnyedén felhasználható azon csoportok kizárására, melyek haszontalanok a hely céljának szempontjából. Az örök rutinfeladata a „nemkívánatosok” keresése a térfigyelő kamerákon keresztül (Sibley 1995: xi). A kirekesztés oka a kizárt személy kinézete. Úgy tartják, az ember kinézete visszatükrözi fogyasztási képességeit (Crawford 1992: 27): mindig úgy kell kinézni, mint aki épp vásárolt valamit vagy épp vásárolni készül (Shields 1989: 160), mert akiről az feltételezhető, hogy nem vásárló (hajléktalan emberek, tinédzserek), az „fel lesz kérve a távozásra vagy ki lesz dobva” (Judd 1995: 149). A kirekesztés teszi esztétikussá a fogyasztás tereit (Duncan 1996: 129) és tisztítja meg a város élményét (Sibley 1995: 78). Egy bevásárlóközpont olyan, mint egy kifordított börtön: a deviáns viselkedést „kinn tartják” (Mäenpää 1993: 29) – és így a látszólag nyilvános terek sem nyilvánosak mindenkinek – úgy tűnhet, „a nyilvános tér fogalma nyilvános vizsgálatnak alávetett térre utal” (Domosh 1998: 209). A „nyilvános” felmorzsolódik

A fentiek jó része mostanáig a bevásárlóközpontok zárt terére korlátozódott. Azonban Nagy-Britanniában például a városok egyik indoka a térfigyelő rendszerek kiépítésére az volt, hogy utolérjék a városon kívüli irodaparkok és bevásárlóközpontok

kínálta biztonsági szintet (Fyfe és Bannister 1998; lásd még Brown 1995; Fyfe et al. 1998). A bevásárlóközpontok ebben az értelemben a városi tér ikonjaivá váltak. Míg a megnövekedett biztonság egy lehetséges előnye ennek a fejlesztésnek, vannak egyéb következményei is. A nyilvános tér „felmorzsolódása” fokozatosan terjed majd a bevásárlóközpontokból a nyitott, közösségi tulajdonú városi térbe. A „kirekesztést jelző” ellenőrzött terek (Sibley 1995: 85) nem lesznek többé az egyes magánterületekre korlátozva. Ez pedig valószínű, hogy megváltoztatja a városi tér természetét.

MEGOLDÁSOK EGY JOBB ÉLETMINŐSÉGÉRT?

A térfigyelő kamerás felügyelet elterjedtsége ellenére nincs nagy egyetértés a kutatók között abban, hogy vajon tényleg csökkentik-e a kamerák a bűnözést (Fyfe és Bannister 1998; Takala 1998). A megfigyelésről szóló tanulmányok ellentmondásos eredményekre jutottak. Bizonyított, hogy a megfigyelés a bűnözés „áthelyeződésével” jár, hiszen a megfigyelés alatt álló területek biztonságosabbá, a lefedetlen területek veszélyesebbé válnak (Tilley 1993; Fyfe és Bannister 1996).

Néha a kamerák képesek hatásuk kiterjesztésére, azaz a bűnözési mutatók javulnak mind a megfigyelés alatt álló, mind a környező területeken (Poyner 1992; Brown 1995). Egyes tanulmányok szerint a kamerák használata csökkentette a vagyon elleni bűncselekmények – úgy mint rongálás, a járművekkel kapcsolatos bűncselekmények, lopások és betörések – számát (Brown 1995; Fyfe és Bannister 1996). Sokkal kevesebb bizonyíték utal arra, hogy a kamerák csökkentik az erőszakos bűncselekmények (testi sértés, szexuális erőszak) elkövetésének mértékét. A szexuális bűncselekményekre különösképp igaz, hogy ritkán ellenőrzött helyeken történnek: parkokban, külvárosi területeken és privát terekben (Poyner 1983). Tehát a vagyon elleni bűncselekményekkel kapcsolatban elég egyértelműek a megfigyelés előnyei, de az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatban már kevésbé.

A lehető legalacsonyabb bűnözési ráta elérésére való törekvés nemkívánat következménye, hogy könnyen vezethet egyre kiterjedtebb megfigyeléshez, és az ilyen megoldások inkább kevésbé kellemes helyé tudják tenni a várost, mint kellemessé. Szélsőséges esetekben a védelem erőteljes növekedéséről azt állítják, hogy a védekezés ördögi köréhez vezethet: míg az ellenőrzés megerősítése növelheti néhány ember biztonságérzetét, növekvő félelmet, rasszista paranoiát és bizalmatlanságot is kelthet (pl. Davis 1990; Ellin 1996, 1997). Ez a fejlődés az olyan városokban kristályosodott ki, mint Los Angeles, melyet a védhető, erődszerű építészet legtokéletesebb példájának tartanak (pl. Jameson 1991; Davis 1992; Soja 1989, 1996). Azt állítják, hogy az utcák „szadisztikussá” váltak; hogy nehéz a közteret megközelíteni, a köztéren maradni; és a nyilvános tér

természetes társadalmi életének vége: „az utcák halottak” (Davis 1990: 230–32; lásd még: Mitchell 1995).²

A különbség, amit a megfigyelés okoz, azt jelentheti, hogy a városok közelebb fognak kerülni a bevásárlóközpontok „abszolút kiszámíthatóságához” (Judd 1995: 149), hogy a nyilvános tér – vagy legalábbis minden spontán szociális viselkedés a térben – halálra lesz ítélve, vagy hogy egyre inkább a bizalmatlanság, kétely és bizonytalanság lesznek az uralkodó érzelmek az ilyen terekben. Hogy ezt jobban megérthessük, közelebről kell megvizsgálnunk a teret. Ezalatt nem a megfigyelőrendszerek földrajzi kiterjedését értem, hanem a tér különböző dimenzióinak vizsgálatát. A következőkben a tér fogalmának meghatározását fogom tárgyalni, és megpróbálom tisztázni a megfigyelés alatt álló tér különböző dimenzióit.

A TÉR KONCEPTUALIZÁCIÓI/ JELENTÉSÉNEK MEGHATÁROZÁSAI

A geográfusok sokáig arra használták a tér különböző koncepcióit, hogy megértsék a társadalmi világ komplexitását (Harvey 1973; Lefebvre 1991; Rose 1993; Massey 1994; Soja 1996 – hogy néhányat említsünk). A térbeliség különböző formái alapvető fontosságúakká váltak jó néhány társadalmi probléma és jelenség megmagyarázásához, a tőke körforgásától a nemek közti (*gendered*) erőviszonyokig. Továbbá a tér foucault-i fogalma a hatalomgyakorlás alapjaként értendő (e. g. 1977; 1980; 1986a). A céloom megmagyarázni, hogyan alakul ki a megfigyelt tér és hogyan viszonyul a hatalmi struktúrákhoz, emberi érzésekhez. Ahhoz, hogy megértsük a megfigyeléssel formált tereket, először a tér elképzelésének különböző változatait kell megismernünk.

Több fogalomalkotási folyamatban összpontosítottak az anyagi, fizikai tér és a társadalmi tér közötti különbségre – a „valóságos” és az „elképzelt” tér megkülönböztetésére (Soja 1996). Mindemellett Lefebvre elméletei e különböző dimenziókat próbálják egyesíteni, és egyszerre fizikai, szellemi és társadalmi (Madanipour 1996: 341), vagy mint ahogy Soja (1996) később javasolta, „valóságos-és-elképzelt” térfogalmat alkotni. Lefebvre (1991: 38–39) a teret háromféleképp képzelte el: a hétköznapi rutin elképzelt tereként, a szakértők és szakmai szervezetek elgondolt tereként és a tapasztalásokkal és nonverbális

2 Szükség van a kritikusságra azzal szemben, hogy valaha milyen mértékben voltak a nyilvános terek nyilvánosak, és vajon mennyiben retorikai változás a „köztér halála”. Domosh (1998: 209) szerint „a 19. századi amerikai városok köztéri viselkedésének elemzései azt sugallják, hogy gyakran ezeket a tereket is magánérdekek alapján kontrollálták, szükségképp nem voltak demokratikusabbak a deviáns viselkedés tolerálásának terén a mi posztmodern »vidámparkjainknál«”.

szimbólumokkal kapcsolatos megélt térként. Elmélete számtalan kutatót (pl. Liggett 1995; Madanipour 1996; Simonsen 1996; Soja 1989, 1996) inspirált, akik kísérletet tettek a társadalmi élet széles körű térbeliségének megértésére. Mások szűkebb értelmezési keretben vizsgálták a térbeliséget.

Nem az a célom, hogy felépítsem a tér metaelméletét, inkább az, hogy megértsem a videókamerás megfigyelés egyedi jelenségének térhez fűződő viszonyát. Többek szerint értelmetlen megfogalmazni a „térbeliség nagy narratíváját” (Strassoldo 1993). Domosh szerint a teljes elméletek alkotására tett kísérletek gyakran túláltalánosítással végződnek, vagy szélsőséges ellentéteket ajánlanak egy-egy valóságos jelenség magyarázására: „ellentétes álláspontok alkotta értelmezési keret kialakításával a teoretikusok két szélsőséges pozíciót állítanak fel, melyekkel nem lehet megfelelően leírni a való élet komplexitását”.

A megfigyelés megváltoztatja a tér természetét, sőt újfajta teret termel. Ezt a változást háromféle térszemléleten keresztül értelmezhetjük: a tér mint tartály, hatalmi tér és érzelmi tér. Noha a továbbiakban ezeket az értelmezéseket külön-külön vitatom meg, részben átfedő, nem pedig egymást kizáró térdimenziókról van szó – egyszerre vannak jelen a megfigyelés alatt álló városban. Az itt közzétett állításokat nem a jelenség által támasztott kérdések megvitatásának eszközeként akarom használni (1998: 210). Az a szándékom, hogy olyan térértelmezéssel álljak elő, amely szorosan összefügg a kérdéses problémával. Ezért a tér értelmezéseit nem a megfigyelés korábbi térbeliség-konceptióira, hanem a térbeliség értelmezésének hagyományaira alapoztam. Az itt bemutatott értelmezések nem különböztetik meg a fizikai, szellemi és társadalmi teret – mind mélységesen társadalmiak. Mindamellett ez nem jelenti azt, hogy a fizikai teret figyelmen kívül hagyánánk. Szándékomban áll mind a társadalmi, mind a fizikai térre összpontosítani, de a fizikai teret társadalmi jelentésekbe és alkalmazásokba ágyazottságán keresztül közelítem meg.

A három térelképzelés kidolgozása nagy múltra tekint vissza (pl. Harvey 1973; Lefebvre 1991; Soja 1996). Egy közös szál van e hagyományban: a „harmadik” tér hallgatólagosan a legújabb, „legintelligensebb”, ily módon pedig a „legjobb” térnek van tekintve. Néha az a benyomásunk támad, hogy valahol az első kettő csak azért van részletesen bemutatva, hogy a harmadik, „megfelelő” tér javára mércéül szolgáljanak. Habár megfigyeléselemezésem a tér három dimenzióján alapul, nem áll szándékomban három olyan elképzelést ismertetni, melyek közül az egyik hasznosabb, mint a többi. Inkább a tér bonyolult és sokoldalú természetét akarom hangsúlyozni, és ki akarom emelni, hogyan befolyásolják e térelképzelések az emberi térbeliség dimenzióit.

A TÉR MINT TARTÁLY: JELENTŐS HELYSZÍNEK

A tér tartály, amely társadalmi interakciók helyszíne. A legtöbb földrajzi elmélet azonban nem hangsúlyozza ezt a térelképzelést, gyakran inkább azt emelik ki, hogy a tér nem csak tartály, hanem rengeteg folyamat (termelés, fogyasztás, hatalmi struktúrák stb.) azért összpontosul, hogy formálja és megteremtse (pl- Harvey 1973; Lefebvre 1991; Massey 1994). Alapvetően egyetértek ezzel, mégis amellet érvelnék, hogy hasznos tartálynak tekinteni a teret. Igenis számít, hogy milyen fizikai (építészeti) kereteket kínál a társadalmi interakcióknak, hogy hol fekszenek a tereptárgyak (horizontálisan és vertikálisan), és hogy a dolgok egymáshoz képest hol helyezkednek el. Ebben a szakaszban azt tárgyalom, miként tekinthető a videókamerás megfigyelés térbelisége tartálynak, és hogy mire enged betekinteni és mire nem nyújt betekintést ez az elképzelés. Például: Milyen kereteket biztosít a videókamerás megfigyelés a társadalmi interakciónak? Számít a különböző tárgyak és személyek elhelyezkedése? Ha igen, mennyire?

A „tér mint tartály” passzív tér. Az épített környezetet emberek hozták létre embereknek, korlátozhat vagy lehetőségeket teremthet. Míg a tér elképzelése soha nem csak egy építészeti elképzelés, mégis könnyen alábecsülhető a térbeli szerkezetek szerepe. Az építészet nem csak a stílusról és a kinézetről szól, az építészet elősegít vagy megakadályoz találkozásokat (Newman 1972). Hasonlóképp, a tér mint tartály nem csak térbeli konstrukció – az emberek, embercsoportok elhelyezkedései és egymáshoz fűződő viszonyaik révén is szerveződik.

A REJTETT A LÁTHATÓ MÖGÖTT

Több okból érvelnék amellet, hogy a megfigyelés alatt álló embereknek zavarba ejtő és elidegenítő lehet a tér mint tartály-elképzelés. Először is, ami a legnagyobb bizalmatlanságot kelti a kamerák technikai képességeivel szemben az a tény, hogy a térfigyelő kamera visszafelé működik: arra tervezték, hogy utólag megoldja, ne pedig megelőzze a bűncselekményeket. Akárhogy is, a megfigyelés előnyeinek a bűnelkövetésre reagálás képességében kell rejteni (Oc és Tiesdell, 1997: 138), de egy erőszakos bűncselekmény áldozatának a kamera kínálta segítség már túl késő lehet. Egy támadás esetén az elkövető(k) elfogására és a bíróságon bizonyítékként lehet használni egy videófelvételt, de ez a válaszreakció nem törölné el az erőszakos esemény tényleges élményét. Ez egy különösen súlyos hátrány a szexuális erőszakkal kapcsolatban. A szexuális zaklatás megelőzése sokkal fontosabb, mint bármely utólagos reakció, és a nők egyértelműen jelezték, hogy ez a tehetetlenség

a videokamerás megfigyeléssel szemben támasztott bizalmatlanságuk alapvető oka (Koskela, 2000).

Másodszor, még ha úgy is tűnik, hogy a kamera lefelé néz a magasból, magának a kamerának nincs szeme. Lencséje vak, hacsak nem néz rajta át valaki. Hasonlóképp, a kamera helye nem ad semmilyen információt arról, hol vannak a kamera mögött álló emberek. Nincs személyes kapcsolat a biztonsági személyzet és a nyilvánosság között. Nem lehet tudni, hogy figyel-e valaki, és ha igen, ki az és milyen messze van. Még azt sem lehet tudni, hogy a megfigyelő személy magasabban vagy alacsonyabban helyezkedik el. A térfigyelő kamerákról azt tartják, „a szó szoros értelmében magasan” vannak (Fyfe és Bannister, 1998): „a tömeg fölül”, „onnan fentről” figyelnek. De gyakran nem ez a helyzet. Úgy tűnik, a kamera fentről figyeli az embereket, de a megfigyelő szoba például egy bevásárlóközpont alagsorában található, ahol olcsóbbak a helyiségek (Koskela, 1995). Ez nagyon nehézvé teszi a segítségkérést a kamera tevékenységét használva – a kamera teljes egészében tárgyként tekint tárgyára: passzív, bármilyen lehetőség nélkül a helyzet befolyásolására.

Építészeti paradoxonok

Az építészettel is lehet zavartságot és elidegenítést kelteni. Az építészet képes arra, hogy csökkentse egy épület funkciójának egyértelműségét, egyre nehezebb városi környezetben tájékozódni. (Jameson, 1991). A múltban a hatalmat és tekintélyt képviselő épületek impozánsak és mutatósak voltak, gyakran magasan fekvő, jól látszódó helyekre építették őket, hangsúlyos bejáratokkal. Ezzel szemben a kortárs építészetben a hatalom rejtett és észrevehetetlen, a tekintély nem a láthatóságon, hanem a láthatatlanságon keresztül reprezentálódik (Foucault, 1977). A bejáratok, útvonalak rejtve vannak, csak a kiváltságosok számára ismertek – és csak nekik szabad megtalálni őket (Eräsaari, 1995). Ez a jelenség a megfigyelés tereiben a legnyilvánvalóbb, melyek „titkosak és csúszósak”: lehetetlen megtalálni és elérni őket (Flusty, 1994). Noha mindenki láthatja a kamerákat (Fyfe és Bannister, 1996: 39), az ellenőrző szobák rejtett elhelyezkedése lehetetlenné teszi a nyilvánosságnak (public), hogy lássák, honnan figyelik meg őket.

A térben szegregált amerikai városok gyakran a posztmodern tervezés modelljeként működnek, amihez más városok építészetét mérik: a városi forma és városi jövő amerikai modellje valóban dominálni látszik az akadémiai diskurzusokban, gyakran vita nélkül. (Charlesworth és Cochrane, 1997; Lees, 1998). Másol is történtek ehhez hasonló változások az építészeti tervezés és megfigyelési technikák terén. Például London utcái és a legtöbb nagy-britanniai város tele van jól látható térfigyelő kamerával, de szinte lehetetlen tudni, melyek tartoznak magáncégekhez és melyek állami fenntartásúak, és elérhetők lehetnek a rendőrségnek is. Néhány metróállomáson Helsinkiben a falakon lévő

tükrök ablakok, amiken keresztül az őrök figyelhetik az embereket. Kevesen tudnak erről – és még ha tudatában is vannak, lehetetlen megmondani, hogy van-e a tükör mögött valaki. Így válik egyre kiszámíthatatlanabbá a városi tér.

A megfigyelési tervezés (surveillance design) sajátos jellemzője az ellentmondásossága: a térformák (forms) egyszerre átlátszók és homályosak. Egy időben azzal, hogy megfigyelés alatt minden (és mindenki) egyre láthatóbbá válik, a megfigyelés háttérében álló erők (és potenciális segítői) egyre kevésbé lesz látható. A formák egyik oldalról átlátszóak és homályosak a másiktól – mint a detektívtükrök Helsinki metróállomásain. Annak ellenére, hogy elméletileg a megfigyelés eredeti célja a biztonság növekedése, inkább bizonytalanságot termel. És a nyilvánosság tagjai megint csak passzív tárgyak egy tartályban: tárgyak, melyek helyzetüknél fogva nem tudnak saját létezésükről.

A kép kiszorítja a valóságot

Pont ahogy a kamerák és a megfigyelés építészeti megoldásai felzaklatják a nyilvánosságot, zavarba ejtik és elidegenítik a mögöttük rejlő embereket is – a rendőrséget és a biztonsági őröket, emiatt kevesebbbszer találkoznak az utcán emberekkel. A találkozáson keresztül kifejtett társadalmi kontrollhoz hasonlítva a megfigyelésen keresztül ellenőrzés arctalan. A térfelügyelő kamerák monitorjainak kétdimenziós tere a biztonsági személynél „munkakörnyezete” nappal (és éjjel). Ez „egyszerű rendőrmunka”, (Channel 4, 1993) de hiányzik a megfigyelés emberi oldala. Vitathatatlan, hogy a videokamerás megfigyelés hatással van a „valóság” elképzelésének és megértésének módjára.³ Egy térfelügyelő kamera mögé helyezve (ahol a világ egy TV-képernyőn látható), csábító a gondolat, hogy a valóság az, ami a képernyőn látható. Azonban ez csak korlátozott kép a valóságról. Ez a valóság egy egyedi szemszögből, melynek különleges képessége, hogy követheti a tárgyat, illetve ráközelíthet – pusztán csak a láthatóra korlátozott képet kap.⁴

Amellett érvelnék, hogy a megfigyelés az, ami valójában tartállyá teszi a teret. Az elidegenített ember aki a kamera mögül figyel, a megfigyelés alatt álló (kétdimenzióssá egyszerűsített) teret a monitoron keresztül látja és tárgyként tekint a többi emberre. A közvetlen személyes kapcsolat tökéletes hiánya és amiatt a tény miatt, hogy a megfigyelők nincsenek a megfigyelt térben, kívülről láttatja velük a teret. A megfigyelő szobában

3 Egy hasonló érv szól a térfelügyelő kamerák és otthoni videófelvételek televíziós használatáról: az úgynevezett „real-life televízió” újfajta műsorokat hoz létre, melyekben egy instabil, fekete-fehér felvétel szolgál a „valódiság” szimbólumaként és bizonyítékként. (Salminen, 1997).

4 Az amatőr videó Rodney King megveréséről jó példa az értelmezés vitás természetéről. A bíróság végül azt tárgyalta, hogy vajon a videó „elmosódott” részei felhasználhatók-e bizonyítékként. (Channel 4, 1993).

a kétdimenziós, „virtuális” tér autentikusabbá válik, mint a háromdimenziós valóság odakinn. A megfigyelt emberekre (a tárgyakra) úgy tekintenek, mintha mozgó testek lennének egy tartályban: „az anonimitás normává válik” (Hannah, 1997a: 174). Az emberek személyiségjegyek nélküli babaszerű testekké redukálódnak, és a megfigyelés a test mozgásának figyelésére redukálódik. A megfigyelés két oldalát elválasztó technikai eszközök teszik nehezzé a tér élő, tapasztalati térként való elismerését.

A tér ilyen technologizációja befolyásolja a tér természetét: a teret csupán passzív tartálynak tekintik, amelyben a megfigyelés tárgyai léteznek. A technológia érzéketlen arra, hogy ki jön és megy és milyen érzései, szándékai lehetnek – amíg úgy tűnik, nem áll szándékában (vizuálisan felismerhető) bűnt elkövetni. Továbbá, a megfigyelés alatt álló tér mindig korlátozott. Ezt a teret „potenciálisan kiüríthetőnek tekintik” (Herbert, 1996b: 568). A tér olyan, mint egy színpad, melyre fel és le lehet lépni, és amíg rajta van valaki, a megfigyelés inaktív tárgynak tekinthető.

Az ilyen tér megérthető hagyományos de divatjamúlt, földrajzi fogalmakkal. A tér rideg, tárgyiasított: olyan állapot, amelyben a város (vagy egy része) az emberi viselkedés laboratóriumának tekinthető. Ebben a térben az emberek testi mozdulatok társadalmilag inaktív termelőivé redukálódnak és úgy elemzik őket, mintha felülről lennének figyelve. sok régi földrajzkönyvben kritikátlanul használt különböző léptékű légifelvételek jó példái az ilyen térnek. Ezek a tér „absztrakt vizualizációi” (vö Madanipour, 1996). Hogy megértsük az emberi térbeliséget, fontos felismeri, hogy a tér nem csak ebből áll. Míg itt nem az a szándékom, hogy ezt a tér-elképzelést népszerűsítsem, a megfigyelés-technológiái jelenkori fejlesztései pontosan ilyen teret termelnek. A megfigyelés folyamatában a teret „tartállyá” kényszerítik. Ha ezt tagadjuk, lehet nem leszünk képesek megérteni, mi is történik a jelen városaiban.

HATALMI TÉR: FIGYELNI VAGY MEGFIGYELVE LENNI

Foucault munkássága bemutatja, hogy a térnek alapvető fontosságú szerepe van a hatalom-gyakorlásban: kölcsönös kapcsolat van a hatalom és a tér között.⁵ Pontosabban nem csak a tér szerkezetei – a térbeli formák – számítanak, hanem a társadalmi folyamatok is, melyek a tér termeléséhez kötődnek. Számos kutató felhívta rá a figyelmet, hogy érdekes és fontos

5 Az én Foucault-értelmezéseim szorosan kötődnek a megfigyelés gyakorlati megvalósításához. Ezek a kiemelések semmiképp sem tükrözik teljes munkásságát, csak azokra a részekre korlátozódnak, melyek közvetlenül az észlelés, ellenőrzés, megfigyelés témáihoz kapcsolódó kérdéseket tárgyalnak. (Foucault, 1977; 1980; 1986a).

párhuzamok vonhatók a városok megfigyelésének panoptikumszerű természete és a Foucault gondolatai között (Cohen, 1985; Fyfe és Bannister, 1996; Herbert, 1996a; Soja, 1996; Hannah, 1997b; Ainley, 1998). Egy város, mint a panoptikum, tekinthető a „hatalom laboratóriumának” (Foucault, 1977: 204), „egyszerre grafikus modell és a stratégikus társadalmi kontroll metaforája” (Faith, 1994: 56). A megfigyelés mindkét esetben „össze-kapcsolja a tudást, a hatalmat és a teret” (Herbert, 1996a: 49). A városokban a megfigyelés rutinja szinte ösztönössé teszi a hatalomgyakorlást: az embereket ellenőrzik, kategorizálják, fegyelmezik és normalizálják minden különösebb ok nélkül. Tekintetbe véve a megfigyelést, a városi tér elképzelhető „hatalmi térként”: a fegyelmezés gyakorlataival terhes térként.

A megfigyelés hatalmi terét állandóan formálják és változtatják a társadalom hatalmi viszonyai. Egyértelmű, hogy a térfigyelő kamerák célja a hatalomgyakorlás: a deviáns viselkedés kontrollálása, a bűnözés csökkentése, egy tér biztonságának megőrzése. Azonban a látható ellenőrzés újabb hatalmi formákat szül, akár szándékosan vagy éppen véletlenül. A látás és láthatóság politikája bonyolult: kinek van joga a megfigyeléshez, és ki lesz majd megfigyelve? Egy adott kontextusban mi számít deviánsnak? Kié a megfigyelés alatt álló tér? Milyen hatalmi viszonyok és struktúrák alakítják a megfigyelés alatt álló teret, és hogyan? Lehet, hogy van egy nemi dimenzió is?

Városok versus Panoptikum

Foucault szerint (1980: 148) a Panoptikum „a hatalom olyan technikája, amelynek célja, hogy a megfigyelés problémáit megoldja.” Nyilvánvaló, hogy a térfigyelő kamerák is ilyenek: egy technológiai megoldás, amelynek célja, hogy a városi térben megoldja a megfigyelés problémáit. Mi azonban kétségtelenül két különböző dologról beszélünk: egy város egy város, egy börtön pedig egy börtön. Mennyiben feleltethetőek meg egymásnak, vagy a hasonlóságuk csupán egy retorikai trükk?

Valójában éppenhogy fontos különbségek vannak az „ideális börtön” és a városi tér között, és a hasonlóságukat nem szabad „eltúlozni” (Fyfe és Bannister 1996: 39). Először is, a városban az emberek nincsenek bebörtönözve, hanem (elméletben legalábbis) szabadon mozoghatnak és akár el is hagyhatják a várost. Nem az „állandó fogság elszenvé-dői” (Hannah 1997b: 344). A városi tér nem a kényszerítés tere abban az értelemben, mint egy börtön, mivel a városi térben való lét önkéntes. Mindazonáltal, ha valaki el akarná kerülni, hogy megfigyelés alá essen, lehetetlenné válna a városi élete. Másodszor pedig, a város nem büntetés. Inkább tekinthető sokféle tevékenység, szabadidő és szórakozás lehetséges terének. Harmadsorban, a városban lévők nincsenek elszigetelve – éppenhogy ellenkezőleg: egy város a véget nem érő találkozások tere. Negyedszer, egy város tele van változatossággal. A terek és a társadalmi gyakorlatok változatossága lehetetlenné teszi a városi tér Panoptikumhoz való egyszerű és közvetlen összehasonlíthatóságát: „Túl sok

minden történik ahhoz a városban, hogy [az összehasonlítás] helyes legyen”, ahogy arra Soja rámutat (1996: 235). A megfigyelés tárgya és végzője a városi környezetben nem mindig egyértelmű: a boltok például a kamerákat egyaránt használják, hogy ellenőrizze saját személyzetüket, miként vásárlóikat is (Takala 1998). Ráadásul az, hogy mi tekinthető elfogadhatónak, az adott időben és helyen nemtől, életkortól stb. függően változik. Ötödször pedig, mivel a bebörtönzés büntetési nemként a fennálló jogrend része (Driver 1985), azok az erők, amik fenntartják a városban a fegyelmet, nem kizárólag az állam megnyilvánulásai. A magánszektor által működtetett kamerák száma meghaladja a hatóságok által használtakét. Első ránézésre tehát a fokozódó megfigyelés könnyen félreérthető a hatóságok növekvő hatalmaként, valójában azonban a helyzet teljesen ellentétes: a hatóságoknak csekély kontrolljuk van afölött, hogy a megfigyelés használata milyen módon és hol történik. Ez azt jelenti, hogy a megfigyeléssel kapcsolatos hatalmi viszonyok rendkívül összetettek.

Bár fontos figyelembe venni ezeket a különbségeket, számos vonása van a Panoptikum-mechanizmusnak, ami világosan megjelenik korunk városainak megfigyelésében, és érdemes rájuk kitérni. A láthatóság jelentősége talán a legnyilvánvalóbb és leggyakrabban elsimert elve a panoptikusságnak (lásd Cohen 1985, Soja 1989, Hillier 1996, Hannah 1997a, Fyfe és Bannister 1998). A felügyeleti hatalom gyakorlása „magában foglalja a láthatóságon keresztüli szabályozást” (Hannah 1997a: 171). A látás képessége szolgál alapvető feltételként az ismeretek összegyűjtéséhez és a kontroll gyakorlásához. A Panoptikum a látható hatalmának megtestesítője: A Panoptikum fő jellemzője – Foucault (1990: 274) nyomán – hogy, „a hatalom automatikus működését biztosító láthatóság tudatos és folyamatos állapotát gerjeszti.” Ahogyan a fogoly látható, úgy a kontroll jelei is, mivel a fogoly mindig látni fogja azt a tornyot, amely által meg van figyelve. Ennek megfelelően a városi térben a polgárok látni fogják a látható helyekre telepített térfelügyelő kamerákat, amelyek így folyamatosan saját láthatóságukra fogja emlékeztetni őket. A láthatóság kettős tapasztalásának eredménye: „Látok, így látható leszek.”

Azonban nem minden kamera láthatóan van elhelyezve: az ellenőrizhetetlenség éppolyan lényeges a hatalom fenntartásában, mint a láthatóság. Egy panoptikus börtönben „a fogolynak soha nem szabad tudnia, hogy éppen abban a pillanatban nézik-e, de biztosnak kell lennie abban, hogy bármikor nézhető” (Foucault 1990: 275). Az őrzés „sporadikus” marad, azonban „az őrzöttség veszélye sosem szűnik meg” (Hannah 1997b: 347). Ennek megfelelően az ellenőrizhetetlenség azt jelenti, hogy még ha valaki látja is a kamerákat, nem tudhatja, vajon valójában van-e valaki mögötte. A kamera éppúgy a lehetséges ellenőrzés emlékeztetőjeként működik, mint „elrettentőként” (Oc és Tiesdell 1997). Ez talán biztosítja a felügyeletet, de ezzel egyidejűleg leépíti a bizalmat. A „sosem tudhatod” gondolat az egyik legfontosabb oka az elektronikus megfigyeléssel kapcsolatos bizalmatlanságnak. (Trench et al. 1992, Koskela 2000).

Az anonimitás a másik hasonlóság. Ahogyan a panoptikus börtön foglyának, úgy a városi tér nyilvánosságának sincs gyakran tudomása arról, hogy ki felelős a megfigyelésért. Ezen túl pedig a megfigyelés kontrollja független attól, hogy ki felelős a megfigyelésért. Nem számít, hogy ki kontrollálja éppen: „akár egy számítógép is lehet” (Cohen 1985: 221). Ennélfogva az anonimitás a bizalmatlanság másik gyakori oka. Míg a megfigyelés hivatalos célja a biztonság növelése, ha a nyilvánosság nem tudja, ki figyeli őket és honnan, az a *biztonság nélkülség érzését* váltja ki. Így egyáltalán nem meglepő, hogy a városi hatóságok egyre növekvő nehézségeket tapasztalnak a „hitelesség fenntartása” terén (Hannah 1997a: 175, lásd még Mitchell 1995, Oc és Tiesdell 1997). Ezen túlmenően a megfigyelés panoptikus természete magában foglalja a hatalom anonimitását. A hatalom jelen van, gyakorolva van, de senki nem birtokolja: „csak cselekvésekben létezik” (Grosz 1990: 87). Az örök csupán a hatalom közvetítői, akik ugyanahhoz a folyamathoz kötődnek, mint a nyilvánosság – egyszerre gyakorlói és tárgyai a hatalomnak.

Bár szólnak érvek amellett, hogy a városi tér „militarizációja” növekszik (Davis 1990, Dear és Flutsy 1998), jelenleg a *kényszer hiánya* (Cohen 1985) is egy a városokban érvényesülő panoptikus elvek közül. A panoptikus megfigyelés biztosítja a fizikai fellépés szükségletességét. Ahogy Foucault (1980: 155) rámutat: „Nincs szükség fegyverekre, fizikai erőszakra, materiális kényszerítőkre. Egyedül megfigyelésére.” A láthatatlan felügyelők általi kontroll alatt állás állandó tudata a *kontroll internalizációjához* vezet. Míg a Panoptikum látszólag a testet tartja fogva, ténylegesen a psziché a cél: ebben a mechanizmusban „a lélek a test börtöne” (Foucault 1977: 30). Az emberek még akkor irányítják a saját viselkedésüket, amikor az nem szükséges, és hatalmat gyakorolnak maguk felett. Az egyén „saját alávetettsége alapelvevé válik” (Foucault 1977: 203). A „rossz lelkiismeret” megteremtése a hatalom működtetője (Lash 1990: 58 idézi Faith 1994: 59). A videókamerás megfigyelés panoptikussága pedig az önkontroll terhét rója az egyénre. A kontroll internalizációja „a hatalom könnyű és hatékony gyakorlását” jelenti (Foucault 1980: 148). Pontosan ez az a politikai érv, amit az újabb kamerák telepítésének támogatására használnak, valamint az elektronikus megfigyelés terjeszkedésének védelmében: azt állítják róluk, hogy egyszerűek és hatékonyak.

További, a városi térben nyilvánvalóan jelen lévő panoptikus elvek a *normalizáció* és az állandó dokumentáció. A városközpontok vagy a bevásárlóközpontok rutinmegfigyelése biztosítja a deviancia kizárását és a „már normális között a normalitás fennmaradását” (Hannah 1997b: 349). A megfigyelés célja „normalizálni” a városi teret. Ez megsokszorozza a „társadalmi normák” hatását, amelyek a viselkedés kontrolljához járulnak hozzá (vö. Demosh 1998). Foucault (1990) érvelése szerint a büntetési rendszer egy fontos dimenziója a Panoptikum, amely „az intenzív nyilvántartás és a dokumentumok felhalmozásának” rendszere. A „testek, tér, hatalom és a ismeretek közötti kapcsolat” alapvető volt

a Panoptikum számára (Dreyfus és Rabinow 1982: 192). Bár a mai megfigyelési rendszerek az ismeretek összegyűjtése során nem teljesen terjednek ki mindenre, számos, egymást átfedő nyilvántartási rendszer létezik, kezdve a nyilvános városi tértől a cybertéren keresztül az egyén hétköznapi életéig, amely sokkal több nyilvántartást foglal magába, mint korábban bármikor (lásd Lyon 1994, Curry 1997, Hannah 1997b, Fyge et al. 1998, Graham 1998). A cselekvés, az idő és a tér kontrollja erős.

Végül, mind a Panoptikumban, mind pedig a megfigyelés hatalmi terében *a társadalmi kapcsolat leggyakrabban a láthatóra redukálódik*. Miközben a láthatóságnak kiemelten fontos szerepe van a megfigyelésben, a látás túlérőben is van a többi érzékszervhez képest: nincs jobb a szemmel láthatónál. Ez pedig különböző érdekes következményeket hordoz magában. Fogalmi szinten a vizualitás dominanciájának kérdése a szélesebb kritika része, amely tekintettel van a földrajztudományban gyakran elfedett *társadalmi nemi megközelítésű* ideológiákra (többek között Rose 1993, Nash 1996, Nast és Kobayashi 1996). Mivel jelen írás keretei között nincs lehetőség átfogó képet adni erről a vitáról, a továbbiakban a vizualitás megfigyeléssel és a térrel kapcsolatban álló gyakorlatiasabb jelentésére kell szorítkoznom. Azonban ahogy a következő részben ki fogok térni rá, gender dimenzió nélkül nincs vizualitás, mégpedig a vizualitás legkézzelfoghatóbb formáiban sem.

Gender-dimenzió?

A feminista földrajzban hosszú ideje zajlik a vita genderről és térről, rengeteg munkát végeztek annak bizonyítására, hogy a „térbeliség nem elemezhető önmagában egy férfi test és a heteroszexuális férfitapasztalat közvetítésén keresztül” (Massey 1994: 182). Lényegét tekintve a teret befolyásolják a nemek: a férfierőszak léte például önmagában megváltoztatja a nők térértelmezéseit. Mit jelent ez a videókamerás megfigyeléssel kapcsolatban? Fontos lehet-e a nem a megfigyelés alatt álló térben? Arról van-e szó, különösen a nők hajlamosak kihasználni a megfigyelés „eredményét” (Honess és Charman 1992: 11)? Mennyiben nemi alapú a „vizuális” ebben az esetben?

A következő szakasznak nem célja amellett érvelni, hogy a nemek közti viszonyokat a hatalomgyakorlás egyetlen dimenziójaként értelmezzük. A nemre inkább a megfigyeléssel kapcsolatos hatalmi és az elnyomási formák egy példájaként tekintünk. Azonban a megfigyeléssel együtt tárgyalt nemek közötti viszonyokra fókuszálva jobban érthetővé válnak a hatalom és a kirekesztés más formái. Elsőként a megfigyelés nemi alapon megosztott viszonyait vizsgálom a legegyszerűbb szintjükon: ki foglalja el a kamera ellenkező oldalát? Ha megfigyelés alatt lévő helyeket és tereket nézzük, továbbá a megfigyelés fennmaradását, látni fogjuk a nemek szerint megosztott gyakorlatokat?

A nyilvános és félig nyilvános térben azok a helyek, ahol a megfigyelés leggyakrabban előfordul – mint azt fentebb már említettem – a bevásárlóközpontok és

a városközpontok vásárló területei, valamint ezekhez hasonlóan a közösségi közlekedés területei (mint földalatti állomások, vasútállomások és forgalmas buszmegállók). A menedzserek azok, akik általában megtárgyalják és döntenek a megfigyelés mellett: bevásárlóközpontok menedzserei, vezető politikusok, polgármesterek stb. A rendőrség és a biztonsági cégek azok még, akik fenntartják a megfigyelést. Innen már lehetséges valamiféle következtetést levonni a megfigyelés gender struktúrájáról. A nők több időt töltenek vásárlással, mint a férfiak, a mindennapi élethez szükséges cikkeket döntően a nők szerzik be (Reeves 1996: 138). A közösségi közlekedést többségében nők használják (Hill 1996, Kaartokallio 1997). Így a nők igen gyakran foglalják el a tipikusan megfigyeléssel érintett helyeket. Ezzel szemben általában a férfiak felelősek a megfigyelésről szóló döntésekért. Ennél is fontosabb, hogy főként férfiakhoz (a rendőrséghez és a biztonsági cégekhez) köthető a megfigyelés fenntartása. Így a *legegyszerűbb szinten* a megfigyelés a nemek szerint megosztva alakul: a legtöbb kamerák „mögötti” ember férfi és a legtöbb megfigyelés „alá eső” ember nő.

Léteznek azonban más, sokkal összetettebb megjelenései a nemi szerepek struktúrájának. A megfigyelés világában a technológia „maszkulin kultúrája” (Wajcman 1991) a monitorszobák maszkulin belsejében újratermelődik, ahogyan a biztonsági cégek toborzásában is sokkal inkább a fizikai erőnlét és a magas, izmos megjelenés számít, mintsem a megfelelő iskolázottság vagy annak a képessége, hogy megfelelően tudják az embereket kezelni. A „zsarukultúra” (például Fyfe 1995) a megfigyelés bizalmatlanságát termeli ki: a nők nem bíznak meg azokban, akik a kamerák mögött vannak, mivel a biztonsági cégek és a rendőrség felelős a hatalmi formák megfigyelés által újratermelt napi rutinjáért. A megfigyelés „a legszélesebb értelemben vett férfi rendszert” részeként értelmezett (Brown 1998: 217). Ahhoz, hogy megértsük azokat a módokat, amelyekben a hatalmi tér nemi alapon befolyásolt, szükséges megkülönböztetni a látható és „a tekintet” dimenzióit.

A tekintet és megfigyelés politikája

Ahogy már korábban érveltem, mivel a videókamerás megfigyelés általában mindent a vizualitásra redukál, képtelen azonosítani azokat a szituációkat, amelyekben ennél érzékenyebb értelmezésre lenne szükség. Például a megfigyelést végzők a könnyen látható, viszont kisebb súlyú kihágásokat észrevehetik, miközben figyelmen kívül hagynak olyan szituációkat, amelyeket ambivalensként értékelhetnek, mint akár a (verbális) szexuális zaklatást (Koskela 2000). A legtöbb kamera nem képes értelmezni azokat a veszélyes szituációkat, amelyek vizuálisan nem felismerhetőek, ebből adódóan a zaklatás esetei gyakran észrevételnek maradnak. A szexuális zaklatás azonosítása és megakadályozása sokkal nehezebb térfelügyelő kamerákon keresztül, mint a rendőrség vagy a biztonsági őrok

járőrözése során. A kamerák érzéketlensége – például a látótér korlátozottsága miatt – a kétkedés és a zavaros megítélés komoly oka. „A tekintet nemiséggel töltődik fel.”⁶

Ezt a hibát a megfigyelés és a zaklatás közötti „passzív” kapcsolatként lehet értelmezni, viszont ennél több megfigyelnivalóról van szó. A megfigyelés és a zaklatás között értelmezhető egy „aktív” kapcsolat is. Ezalatt azt érem, hogy a térfelügyelő kamerákat akár a zaklatás eszközeként is lehetséges használni. A látásban, abban a képességben, hogy nézelődhet, van egyfajta kukkolói attitűd. Az ellenőrzés a zaklatás egy gyakori és hatékony formája (Gardener 1995). A városi térben lévő nők azok, akiket meg kell figyelni – ők a bámulás tárgyai (Massey 1994: 234).⁷ Továbbá a „túlzott láthatóság” a nyomós okok egyike, amiért a nők nem érzik magukat biztonságban (Brown 1998: 218). Paradox módon a nők azáltal kerülnek marginalizált helyzetbe, hogy (a figyelem) középpontjába kerülnek (vö. Rose 1993). Ahogy egy zaklató használja, úgy a „tekintet” is lehet olyan hatékony, mint a fizikai erőszakot jelentő fegyver: „a hatalom és a tekintet a megfélemlített elmében mindig össze van kapcsolódva” (MacCannell és MacCannell 1993: 215). A megfigyelés mindig a hatalmat feltételezi, a megfigyeltség pedig a hatalomnélküliséget. A zaklatás a tekintet által termeli újra a nők testiesítését és szexualizálását.

Bár nem sok olyan kutatás áll rendelkezésre, amely a megfigyelés nemi alapú megközelítésével foglalkozik, empirikus adatokkal támaszthatók alá a fenti megállapítások. Bebizonyosodott, hogy a „lehetséges kukkolóelem” miatti nyugtalanság benne él a nyilvánosságban (Honest és Charmann 1992: 9), a nők aggódnak a lehetséges „kukkolódás” miatt (Trencj 1997; Brown 1998: 218), valamint azok a kamerák, amelyeket bizalmas szférába tartozó helyekre telepítettek, irritálják a nőket (Koskela 2000). Emellett a kamerákkal való visszaélésekre vannak nem hivatalos bizonyítékok. Hillier (1996: 99–100) az ausztrál Burswood Casino esetét mutatja be, ahol a biztonsági kamerák működtetői videóra vették a mosdóban és a fellépők öltözőszobáiban lévő nőket, ráközelítve testük egyes kiragadott részeire, majd megvágták a szalagot, amit helyi házibulikban mutattak be. Hasonlóképpen derült fény arra, hogy 1997 nyarán svéd sorkatonák azzal „szórakoztatták” magukat, hogy a támaszpontjukhoz közel eső parton félmeztelen nőket figyeltek és vettek fel, majd a róluk készült képeket kinyomtatták és a barakk falaira kirakták (Helsingin Sanomat, 1997. december 17.). A kamerák olyan kiváló minőségűek voltak, hogy a képek meglehetősen

6 Nem azt állítom, hogy a zaklatás csak nőket érint: a rassz, szexuális irányultság, kor és más tényezők egyaránt a verbális zaklatás motívumai lehetnek. A (nőket érintő) szexuális zaklatás egy a számos probléma közül.

7 Wilson (1991, 1995) szerint ezen a ponton nem lehet egyszerűsíteni: nők éppúgy lehetnek elkövetői, mint tárgyai a megfigyelésnek. Wilson (1995: 69) azon feltételezés újratemelésével szemben érvel, amelyben „a nők örökre a Férfitekintet kényszerzubbonyában ragadtak”. Az állítása azonban nem a szexuális erőszak létének tagadására irányul.

sokat megmutattak. Ezek az esetek (az utóbbinál még folyamatban van a büntetőeljárás) kirívó példái a tér lehetséges maszkulinizációjának és militarizációjának, példák a megfigyelés nemi alapú alakítására és a kontrollal való visszaélésre.

Ezen túlmenően a megfigyelés nem helyettesíti vagy törli el a testiesítés többi formáját: a nők a városi térben még mindig találkoznak szexuális zaklatással és tárgyiasító hozzáállással face-to-face érintkezéseik során. A megfigyelés a férfihatalom újratermelésének és megerősítésének lehetséges módja. „Új lehetőségeket nyit a zaklatásra” (Ainley 1998: 92). A megfigyelés felfogható a nők „újratestiesítéseként” és a „férfitekintet kiterjesztéseként.” Több ismeretre lenne szükség arról, hogy „a fegyelmező hatalom miként működik az osztály- vagy genderalapú elnyomás más eszközeivel kapcsolatosan” (Hannah 1997a: 179). Vitatható, hogy a megfigyelés gyakorlata hozzá tud-e járulni a genderrelációkban meglévő egyenlőtlenségek folytonosságához vagy éppen a leküzdésükhöz. A hatalmi tér gender szerint alakul.

Hatalom, tér és a „hatalmi tér”

Amíg a „térben mint tartályban” a testek bábszerűek és személyes tulajdonságokat nélkülöznek, a hatalmi térben lévő testek különbözőek. Ezeknek a testeknek nemük, koruk, rasszuk, bőrszínük és szexualitásuk van. A társadalommal való kapcsolatukban különböző felfogással bírnak: néhány erős, mások marginalizáltak és veszélynek kitettek. A megfigyeltség állapota eszerint különböző hatást vált ki az emberekből: azok, akik láthatóan hatalmi pozícióban vannak, másként érthetik, mint azok, akik „a peremen”. Definíciószerűen a kamerának két oldala kell, hogy legyen: a kamera mögötti és megfigyelés alatt állók oldala. Következésképpen a megfigyelés szükségszerűen hatalom kérdése: nem kínál semleges teret. Ez újra kiemeli a tér és a hatalom közötti belső kapcsolatot.

Mindazonáltal mind Foucault, mind elméleteinek folytatói inkább a „hatalom térbeliségét” kívánták hangsúlyozni, mint azt, ahogyan a hatalom hat a tér természetére. Ehhez hasonlóan geográfusok egészen általános fogalmakban szóltak hozzá Foucault-hoz, azt sugallva, hogy a „térben érzékeny elemzést” dolgozta ki (Herbert 1996a: 48), vagy hogy munkássága „a térelmélet alapja” (Liggett és Perry 1995: 6). Ugyanakkor a *tér önmagában való koncepciója* homályos marad.

Bár kétségtelen, hogy Foucault-t figyelmesen olvasva fény derülhet a tér társadalmi termelésének olvasatára (mint például Philo [1992]; Gregory [1994] és Soja [1989, 1996] munkái), többségében a tér fogalma mégis fizikai, építészeti térként kezelt (Foucault 1977; 1980; 1986a).⁸ Valójában Foucault sosem tett kísérletet a tér részletes, tudatos és rendszer-

8 Ettől teljesen különbözik az „*Of other spaces*” (1986b, eredetileg előadásként elhangzott 1967-ben). Az írás, melyben Foucault a teret egészen kivételes módon írja le, a „heterotópiák” bemutatására tesz

szerű elképzelésére (Philo 1992: 140; Soja 1996: 147). Miközben számos más elképzelést – így a „hatalmat” vagy a „tudást” – vizsgált, a „tér” gyakran majdhogynem adottnak volt véve.⁹ Ez az építészeti tér szervezete, amely különösen érdekelte – a tér, amely lehetővé tette az emberek „elválasztását”, „felosztását”, „osztályozását” és „megfigyelését” (Foucault 1977; Driver 1985). Ha azonban a tér társadalmi termékként felfogott, akkor a tér természete már önmagában is több figyelmet igényel. A hatalom és a tér közötti kapcsolat változik: nem csupán a tér lényeges a hatalom gyakorlásához, hanem kölcsönösen, *a hatalom maga is egyfajta teret alkot*.

Mivel Foucault elemzése „világosan definiált, elválasztott intézményi terekről szolt” (Fyfe és Bannister 1996: 39) – börtönökről, kórházakról és iskolákról –, a tér jellegének változatossága vagy változása látszólag nem állt gondolatainak középpontjában. A megfigyeléssel érintett városi térrel való kapcsolatban a tér társadalmi (és változó) természete lényeges. A megfigyelés összetett, hatalommal kapcsolatos társadalmi gyakorlatai teremtenek meg (egy sajátos típusú) teret. Ezek hozzák létre a „hatalmi teret”.

Érzelmi tér: az ellentmondásos tapasztalás

A hatalmi tér hasznos fogalmi keretet nyújt a megfigyeléssel érintett emberek megértéséhez, ugyanakkor nem képes megmagyarázni egy másik egyaránt fontos dimenziót: a megfigyelést mint érzelmi tapasztalatot. Miközben nem kívánom azt állítani, hogy az érzelmek és az érzések nem állnak kapcsolatban a társadalmi hatalomkapcsolatokkal, elkötelezett vagyok a hatalmi kapcsolatokon keresztül és azok által konstruált identitások feminista felfogása mellett. Amellett szeretnék érvelni, hogy a hatalom és az érzelmek alapvetően összefonódnak.¹⁰ Alapvető fontosságú megérteni, hogy az egyéni érzelmi tapasztaláson keresztüli tér kapcsolódik, de nem pontosan megegyező a hatalmi viszonyok mentén elgondolt térrel. Miként a társadalmi (hatalmi) viszonyok, az érzelmek teret teremtenek, így a tér „érzelmi térként” értelmezhető.

kísérletet. „Álmaink teréről”, „belső” és „külső”, térről ír, „egy térről, mely úgy képes folyni, mint az ásványvíz”. Sajnos Foucault sosem publikálta, és a használt fogalmak sem kerültek további fejlesztésre.

9 Ennek szemléltetésére Dreyfus és Rabinow (1982) azt írják Foucault-ról, hogy a tárgymutatóban megtalálható minden olyan szó, amely Foucault munkásságához elengedhetetlen – „test”, „diskurzus”, „tudás”, „nyelv”, „erő”, „szexualitás”, „szubjektum” stb. – ugyanakkor a „tér”, hiányzik. Ugyanez vonatkozik Ramazanoglura (1993).

10 Az érvelés összefügg a „humanista geográfia” és a „feminista geográfia” közötti alapvető konceptuális különbséggel. Míg előbbi a szubjektív érzelmeket a figyelem tárgyaként látja, utóbbi a társadalmi (gender) relációkban való jelentésüket is elismeri.

Kísérleti nézőpontból a tér korábbiakban kibontott mindkét koncepciója a „felülről irányított terek” elgondolása marad, a „hétköznapi terektől” (Rose 1993) és a „hétköznapi élet gyakorlataitól” (de Certeau 1984) elhatárolva. Bár egyes fogalmak (mint a hitelesség hiánya) megélt, megtapasztalt teret feltételeznek, a „tér mint tartály” és „hatalmi tér” koncepciók a teret a „a kontrollt gyakorlók” perspektívájából hangsúlyozzák. Ezek „külső szempontok” (vö. Gregory 1994: 300) maradnak. Az az oka az érzelmi tér mint utolsó eszközöm alkalmazásának, hogy átfogó képet kívánok adni azokról, akik megfigyelés alatt állnak és *akiket megfigyelnek*. Az érzelmi tér egy olyan tér, amely azon küszöbérték alatt helyezkedik el, amelynél a láthatóság kezdődik (de Certeau 1984: 93; idézi Gregory 1994: 301).

Érzelmileg nagy a különbség a közvetlen megfigyeltség és az egy térfigyelő kamera lencséin keresztüli megfigyeltség között. A megfigyelés által életre hívott érzelmek rendkívül sokfélék: azok, akik meg vannak figyelve, ok nélkül érezhetik bűnösnek, zavartnak vagy nyugtalannak, irritáltnak vagy mérgesnek vagy félelmekkel telinek magukat: ugyanakkor biztonságosan vagy védetten (Koskela 2000). Az emberek érzései viszonylag gyakran ambivalensek. A megfigyelés életre hívhat pozitív és negatív érzelmeket egyidejűleg: egyrészt a térfigyelő kamerák növelik a biztonságot, másrészt ugyanakkor a bizalmatlanság érzéseit okozzák. Irracionális ez az ellentmondás? Hogyan lehetséges, hogy emberek egyidejűleg érzik magukat biztonságosabban és félelmekkel terheltebben?

Alulértékelt érzelmek

Hagyományosan az „érzelmit” gyakran a racionális-érzelmi dichotómia kevésbé értékes végének tekintik (Rose 1993). „Femininként” tekintenek rá (a feminitás esszenciális fogalma alapján) és „alulértékeltként”. Az érzelmek gyakran maguktól értetődőnek tekintettek, amelyek nem méltók koncepcionális vizsgálódásra (Abu, Lughod és Lutz 1990). Rádásul teljes mértékben szubjektívként értékelték, és semmilyen szándék nincs a szélesebb, gyakran rendkívül jelentős társadalmi folyamatokhoz való kapcsolatának megértésére. Fontos azonban megértenünk, hogy a tágabb struktúrába érzelmek ágyazódnak. Ahogy az érzelmek önmagukban szubjektívek, az „érzelmi tér” társadalmi.

Amíg Foucault munkássága fontos lendületet adott a két, fentebb már elemzett fogalom megértéséhez, az érzelmi tér némileg más. Foucault munkássága nem tért ki azoknak a személyes tapasztalataira és érzéseire, akiket megfigyelnek (Cain 1993). Az értelem és az érzelem közötti dichotómia figyelmen kívül maradt (Ransom 1993: 137). Vitatható, hogy Foucault munkásságának célja, hogy „megszabaduljon önmaga szubjektumától” (Balbus 1987: 116), és a fegyelmező mechanizmusokat és a társadalmi testet hangsúlyozza. A „szubjektum” főként a fegyelmező hatalom/tudás eredményeként látható: „a szubjektumok elmosódottakká válnak vagy passzív objektumokként termelődnek újra” (Hartsock 1990: 167). Ezért munkássága nem tudna segíteni az érzelmek megértésére tett próbálkozásban.

Jelentőseteljes ellentmondások

Az érzelmi tér különbözik a tér hagyományos felfogásától. A kortárs feminista gondolkodásból származó „paradox tér” koncepciója (Rose 1993) ugyanakkor az, amely komolyan figyelembe veszi az érzelmeket. A paradox térben, ahogyan Rose (1993: 40) érvel, „azok a terek, amelyek egy kétdimenziós térképen ábrázolva kölcsönösen kizáróak lennének, egyidejűleg elfoglaltak”. Ez a megközelítés megkönnyíti azoknak az ellentmondásoknak a megértését, amelyek a hétköznapi élet szempontjából megkerülhetetlennek tűnnek, miközben a tudományos diskurzusok többségében érintetlenül maradnak.

Maga a megfigyeltség tapasztalása is ellentmondásos. A megfigyelés bármely formáját vizsgálva – bűnmegelőzés, bizonyítékok gyűjtése, a magánszféra megsértése stb. – ez a helyzet (Koskela 2000). Például még ha ki is tudnánk számítani, hogyan reagálnának a potenciális bűnelkövetők a megfigyelésre (a videómegfigyelés jobb biztonságot garantálna), ez még nem feltétlenül jelentené azt, hogy biztonságosabban érezzük magunkat. A kamera (mint tárgy) sokkal inkább a fenyegetettséget jelképezheti egy metróállomáson egyedül várakozó nő számára, vagy ennél is érdekesebb módon mind a fenyegetettséget, mind pedig a biztonságot. Ugyanannak a tárgynak kellene megvédenie őt a férfiak (hatalmától), ami közben a (férfi)hatalomra is emlékezteti. Ilyen körülmények között nehéz helyzetbe kerülünk.

Bár a megfigyelés céljainak egyike az emberek biztonságérzetének növelése, a megfigyelés tárgyának lenni nem szükségszerűen járul hozzá a biztonságérzethez. A sebezhetőség érzete a kontroll hiányának érzetéhez kapcsolódik (Smith 1986). Egy térfelügyelő kamera általi ellenőrzöttség – „a kontroll alatti lét” – nem annak az érzetét növeli, hogy „kontrollban vagyok”. A térfelügyelő kamerát egy másik, bizalmat hordozó tárgyhöz, a nyilvános telefonokhoz hasonlítva megmagyarázható ez a jelenség. Egy átjáróban a térfelügyelő kameránál biztonságosabb érzetet adhat egy nyilvános telefon, még annak tudatában is, hogy valamely erőszak megtörténte esetén sokkal valószínűbb, hogy a kamera mögött állók lépnének, mint hogy valaki a telefon másik végén (Koskela 1995). Ez az érzés azért hatja át, mert a telefonnal kapcsolatban „egy alanynak” érzi magát, így képes kontrollálni a szituációt, míg a kamerával kapcsolatban mindig „egy tárgy” marad. A kamera tárgyaként egy lehetséges áldozattá válási helyzetben nincs lehetőség a saját sorsának befolyásolásra. Tárgyként kénytelen más személyben bízni. A megfigyelés ezért ébreszt ellentmondásokat: az áldozati pozícióba helyezés nem a helyzet feletti „kontroll” érzetét növeli, hanem a „kontrollalatlanságát”. Míg azonban a „kontroll alatti” lét érzete nem lehet kellemes, talán még mindig inkább a biztonság érzetét tudja adni.

Az érzelmi tér megértése bonyolult lehet, mivel statikus fogalmakkal nem leírható: a definíciókat megkerüli és „érinthetetlen” marad. Az érzelmek azonban – miként az erőszakról való félelem teszi – vitathatóan, de a térről alkotott értelmezést formálják: a félelem

utcai aszerint különböznek hosszúságukban, hogy a nap mely szakaszában kik haladnak át rajta, mennyire érzik magukat magabiztosan egy adott helyzetben stb. (Koskela 1997: 315). Az érzelmi tér „rugalmas”. Folyadékhoz hasonló – természetét tekintve változik aszerint, hogy a személy hol van, mit csinál, ki van vele stb. Olyan érzés, mint egy bizonyos dolog, de aztán hirtelen átalakul valami mássá. Rádásul az érzelmi tér önnön lényege ambivalens. Nem logikus, hanem természetében ellentmondásos. Nem egyértelmű a hatalom és az ellenállás dinamikája. A tér elnyomónak érezhető: „miként egy önmagában álló ellenség” (Rose 1993: 143), ugyanakkor a tér visszaszerzése – egyidejűleg – lehet az emancipáció előfeltétele. A térben való lét bonyolult (Rose 1993: 143), de elengedhetetlen.

Józan ésszel nem lehetetlen felbecsülni, hogy az érzésekben és érzelmekben rejlik ellentmondásoknak értelme van. Az intuíció és a tanult tudás például ellentmondásos lehet, ugyanakkor az érzések gyakran mindkét folyamaton alapulnak (Koskela 1997: 304). Az érzések lehetnek helytelenítők, mégis megbízhatóak. Gyökerei irracionálisnak tűnhetnek, lényegük belső ellentmondásokat hordozhat, de érthetőek a végső reakciók. Nem a tényleges kockázatok matematikai függvénye, hanem a személyes tapasztalás és emlékezet összetett termékei. Az érzelmi tér kontextusában a videómegfigyelés gyakorlata nem olyan kérdés, amelyet vagy ellenez, vagy támogat valaki: ez sokkal komplexebb. Megfigyelés alatt állni ellentmondásos érzelmi esemény. A térfigyelő kamera mint tárgy egyidejűleg lehet a biztonság és a veszély mutatója. A védettség egyszerre értékelhető veszélyeztetettségként. Az érzelmi tér paradoxonja az, hogy valójában a térfigyelő kamerák az emberek biztonság- és félelemérzetének növelésére egyaránt képesek.

KONKLÚZIÓK

A térfigyelő kamera rejtélyes tárgy: nincs szeme, csak „tekintete”. Annak ellenére, hogy a megfigyelés alatt álló emberek tudatában vannak annak a ténynek, hogy önmagában a kamera nem lát (és így nem bíznak a kamerában), egyidejűleg annak is tudatában vannak, hogy valaki figyel, vagy lehet, hogy figyel rajta keresztül. Bár egy adott pillanatban az emberek tisztában vannak azzal, hogy valaki éppen nézheti vagy éppen nem nézheti őket, ennek ellenére tudatában vannak a tekintetnek, és ez a tekintet (részben) a nézéstől mint cselekvéstől független. A tekintet mindig ott van, ahol a kamera.

Ebben a cikkben a térfigyelő kamera „tekintetének” különféle térre gyakorolt hatásait tárgyaltam. A tér három, elemzési eszközként használt koncepciója különbözőképpen jelent meg, de egyaránt fontos aspektusaiként a megfigyelésnek. A helyhez kapcsolódó dolgok és az azzal kapcsolatos információk a hitelességhez elengedhetetlenek, de ahogy korábban már érveltem, a hitelesség bizonytalan, és sok szempontból törékeny

megközelítés marad. Hasonlóképpen, a hely és a kialakítás(a) hozzájárul annak meghatározásához, hogy a megfigyelés „megnyitja-e” vagy „bezárja” a teret; vajon a megfigyelés a hozzáférhetőséget növeli, vagy csupán korlátozásokat és kizárásokat termel?

A figyelem is egy a hatalomhoz tartozó kérdések közül. Jelen városi térben a láthatósággal együtt járó megszállottság állandó. A fokozódó megfigyelés általi „átlátható társadalom álomképe” (Foucault 1980: 152), egy társadalom, amelyben minden alá van vetve a vizuális kontrollnak, megvalósult. Ez nem a „bűnözéskontroll” kérdése, hanem inkább egy tágabb értelemben vett „kontroll.” A „sötét terektől való félelem”, a „rendellenesség zónái” (Foucault 1980: 153) veszélyteremtő tolerálhatatlanságuk miatt teszik a láthatóságot olyan fontossá. A láthatóság a normalizáció és a kontroll biztosítója. „Erkölcösséget” termel ki (Douglas 1966). A láthatóság tisztaság: a „fény” egyenlő a „szappannal”. A megfigyelés egy olyan mechanizmussá vált, amelynek célja a tisztaság és a félelmetes idegenek – „a Mások” a szó szoros, illetve átvitt értelmében – kirekesztésének biztosítása.

Meglepő, hogy a videómegfigyelésnek milyen csekély kritikai diskurzusa van, figyelembe véve, hogy milyen hosszú fejlődésre tekint vissza és hogy milyen gyorsan terjedt el. Az érzelmi térről szóló viták egy lehetséges megoldást kínálhatnak a kritikai megközelítés hiányára: tárgyának rendkívüli ellentmondásosságára. Míg a hatalom és az ellenállás dinamikáját tárgyaljuk (akár mellette, akár ellene vagyunk), megvitatása és a róla való érvelés ellentmondásos jellege miatt bonyolult. Úgy tűnik, hagyomány nélküli az érzelmekkel kapcsolatos, tudományos közegbe nem illő témák megvitatása, viszont biztosan állítható, hogy szükség van rájuk.

**Fordította: Molnár Noémi Fanni
és Kremmer Sarolta**

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Abu-Lughod, L. – Lutz, Catherine A. (1990): *Language and the politics of emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ainley, R. (1998): Watching the detectors. Control and the panopticon. In: *New frontiers of Space, Bodies and Gender*. Ainley, Rosa (ed.). London: Routledge, 88–100.
- Balbus, Isaac D. (1987): Disciplining women. Michel Foucault and the power of feminist discourse. In: *Feminism as Critique. Essays on the Politics of Gender in Late-Capitalist Societies*. Benhabib, Seyla – Cornell, Drucilla (ed). Cambridge: Polity Press, 110–27.
- Blakely, E. J. – Snyder, M. G. (1997): Divided we fall: Gated and walled communities in the United States. In: *The Architecture of Fear*. Ellin, N. (ed.). New York: Princeton Architectural Press, 85–99.

- Brown, B. (1995): CCTV in town centres: Three case studies. In: *Crime Detection and Prevention, Series 68*. London: Home Office Police Research Group.
- Brown, S. (1998): What's the problem girls? CCTV and the gendering of public safety. In: *Surveillance, closed circuit television and social control*. Norris, C. – Moran J. – Armstrong G. (eds.). Aldershot: Ashgate, 207–20.
- Burrows, R. (1997): Cyberpunk as a social theory: William Gibson and the sociological imagination. In: *Imagining Cities: Scripts, Signs and Memory*. Westwood, S. – Williams, J. (eds.). London: Routledge, 235–48.
- Cain, M. (1993): Foucault, feminism and feeling: What Foucault can and cannot contribute to feminist epistemology. In: *Up against Foucault. Explorations of some Tensions between Foucault and Feminism*. Ramazanoglu, C. (ed.). London: Routledge, 73–96.
- Channel 4 (1993): Videos, vigilantes and voyeurism. Rendezők: F. Bailey és R. Barbato.
- Charlesworth, J. – Cochrane, A. (1997): Anglicising the American dream: Tragedy, farce and the 'postmodern' city. In: *Imagining Cities: Scripts, Signs and Memory*. Westwood, S. – Williams, J. (eds.). London: Routledge, 219–32.
- Cohen, S. (1985): *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification*. Cambridge: Polity Press.
- Crawford, M. (1992): The world in a shopping mall. In: *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. Sorkin, M. (ed.). New York: Noonday Press, 3–30.
- Curry, M.R. (1997): The digital individual and the private realm. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 87, 681–99.
- Davis, M. (1990): *The City of Quartz. Excavating the Future in Los Angeles*. New York: Vintage.
- Davis, M. (1992): Fortress Los Angeles: The militarization of urban space. In: *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. Sorkin, M. (ed.). New York: Noonday Press, 154–80.
- Dear, M. – Flusty, S. (1998): Postmodern urbanism. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 88, 50–72.
- de Certeau, M. (1984): *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Domosh, M. (1998): Those 'gorgeous incongruities': Polite politics and public space on the streets of nineteenth-century New York City. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 88, 209–26.
- Douglas, M. (1966): *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Dreyfus, H. L. – Rabinow, P. (1982): *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. New York: The Harvester Press.

- Driver, F. (1985): Power, space, and the body: A critical assessment of Foucault's Discipline and punish. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 3.: 425–46.
- Duncan, N. (1996): Renegotiating gender and sexuality in public and private spaces. In: *BodySpace: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. Duncan, N. (ed.). London: Routledge, 127–45.
- Edinburgh Evening News 1997: Station cameras crack the case. 5 May.
- Ellin, N. (1996): *Postmodern Urbanism*. Oxford: Blackwell.
- Ellin, N. (1997): *The Architecture of Fear*. New York: Princeton Architectural Press.
- Eräsaari, L. (1995): *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. (Encounters at bureaucratic scenes). Helsinki: Gaudeamus.
- Faith, K. (1994): Resistance: Lessons from Foucault and feminism. In: *Power/gender. Social Relations in Theory and Practice*. Radtke, H. L. – Stam, H. J. (eds.). London: Sage, 36–66.
- Flusty, S. (1994): *Building paranoia: The Proliferation of Interdictory Space and the Erosion of Spatial Justice*. Los Angeles, CA: Los Angeles Forum for Architecture and Urban Design.
- Foucault, M. (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Foucault, M. (1980): The eye of power. In: *Power/knowledge. Selected Interviews and other Writings 1972–1977 by Michel Foucault*. Gordon, C. (ed.). Brighton: Harvester Press, 146–65.
- Foucault, M. (1986a): Space, knowledge and power. In: *The Foucault Reader*. Rabinow, P. (ed.). London: Penguin Books.
- Foucault, M. (1986b): Of other spaces. In: *Diacritics Spring*, Vol. 16, No. 1.: 22–27.
- Fyfe, N. R. (1995): Policing the city. In: *Urban Studies*, Vol. 32., No. 3–4.: 759–78.
- Fyfe, N. R. – Bannister, J. (1996): City watching: Closed circuit television surveillance in public spaces. In: *Area*, Vol. 28., No. 1.: 37–46.
- Fyfe, N. R. (1998): 'The eyes upon the street': Closed-circuit television surveillance and the city. In: *Images of the Street: Representation, Experience and Control in Public Space*. Fyfe, N. R. (ed.). London: Routledge, 254–67.
- Fyfe, N. R. – Bannister, J. – Kearns, A. (1998): Closed circuit television and the city. In: *Surveillance, Closed Circuit Television and Social Control*. Norris, C. – Moran J. – Armstrong G. (eds.). Aldershot: Ashgate, 21–39.
- Gardner, C.B. (1995): *Passing b. Gender and Public Harassment*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Graham, S. (1998): Spaces of surveillant simulation: new technologies, digital representations, and material geographies. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, No. 16, 483–504.

- Gregory, D. (1994): *Geographical Imaginations*. Oxford: Blackwell.
- Grosz, E. (1990): Contemporary theories of power and subjectivity. In: *Feminist Knowledge: Critique and Construct*. Gunew, S. (ed.). London: Routledge, 59–120.
- Hannah, M. (1997a): Space and the structuring of disciplinary power: An interpretive review. In: *Geografiska Annaler*, Vol. 79B, 171–80.
- Hannah, M. (1997b): Imperfect panopticism: Envisioning the construction of normal lives. In: *Space and Social Theory. Interpreting Modernity and Postmodernity*. Benko, G. – Stohmayer, U. (eds.). Oxford: Blackwell, 344–59.
- Hartsock, N. (1990): Foucault on power: A theory for women? In: *Feminism/postmodernism*. Nicholson, L. J. (ed.). London: Routledge, 157–75.
- Harvey, D. (1973): *Social Justice and the City*. Edward Arnold, London.
- Helsingin Sanomat (1997): 'Ruotsin varusmiehet videoivat rannikolla sukellusveneiden sijasta nakutyttöjä' ('Svéd katonák tengeralattjárók helyett meztelen lányokat vettek videóra'). 1997. december 17.
- Helsingin Sanomat (1998): 'Kirkot suojaautuvat varkailta lisäämällä videovalvontaa' ('A templomok a térfigyelő kamerák számának növelésével tartják távol a tolvajokat'). 1998. június 14.
- Herbert, S. (1996a): The geopolitics of the police: Foucault, disciplinary power and the tactics of the Los Angeles Police Department. In: *Political Geography*, Vol. 15, 47–57.
- Herbert, S. (1996b): The normative ordering of police territoriality: Making and marking space with the Los Angeles Police Department. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 86, 567–82.
- Hill, R. (1996): Women and transport. In: *Changing Places. Women's Lives in the City*. Booth, C. – Darke, J. – Yeandle, S. (eds.). London: Paul Chapman, 111–27.
- Hillier, J. (1996): The gaze in the city: Video- surveillance in Perth. In: *Australian Geographical Studies*, Vol. 34, 95–105.
- Honess, T. – Charman, E. (1992): Closed circuit television in public places. In: *Crime Prevention Unit Series*, Nr. 35. London: Home Office Police Research Group.
- Jacobs, J. (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Jameson, F. (1991): *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso.
- Judd, D. R. (1995): The rise of the new walled cities. In: *Spatial practices. Critical Explorations in Social/Spatial Theory*. Liggett, H. – Perry, D. C. (eds.). Thousand Oaks, CA: Sage, 144–66.
- Kaartokallio, M. (1997): Liikkumistottumukset ja niiden muutokset pääkaupunkiseudulla (Travel patterns and their changes in the Helsinki metropolitan area). In: Helsinki: *Publications of the Helsinki Metropolitan Area Council* (YTV, C 1997: 7).

- Koskela, H. (1995): Sähköinen silmä on ystäväsi? Elektronisen valvonnan kaupunkimaantiedettä (The electronic eye is your friend? In: Urban geography of electronic surveillance). *Yhteiskuntasuunnittelu*, 33, 4–15.
- Koskela, H. (1997): 'Bold walk and breakings': Women's spatial confidence versus fear of violence. In: *Gender, Place and Culture*, 4, 301–19.
- Koskela, H. (2000) 'Safe to be afraid': Video-surveillance and women's perceptions of safety. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, megjelenés alatt.
- Koskela, H. – Tuominen, M. (1995): Yökaupunki – pelon kaupunki? (Night-city – the city of fear?). In: *Helsingin yö* (The night of Helsinki). Lähteenmaa, J. - Mäkelä, L. (eds.). Helsinki: The City of Helsinki Information Management Centre, 66–89.
- Lees, L. (1998): Urban renaissance and the street. Spaces of control and contestation. In: *Images of the street: representation, experience and control in public space*. Fyfe, N. R. (ed.). London: Routledge, 236–53.
- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Liggett, H. (1995): City sights/sites of memories and dreams. In: *Spatial practices. Critical explorations in social/spatial theory*. Liggett, H. – Perry, D. C. (eds.). Thousand Oaks, CA: Sage, 243–73.
- Liggett, H. – Perry, D. C. (1995): Spatial practices. An introduction. In: *Spatial Practices. Critical Explorations in Social/Spatial Theory*. Liggett, H. – Perry, D. C. (eds.). Thousand Oaks, CA: Sage, 1–12.
- Lyon, D. (1994): *The Electronic Eye. The Rise of Surveillance Society*. Cambridge: Polity Press.
- MacCannell, D. – MacCannell, J. F. (1993): Violence, power and pleasure. A revisionist reading of Foucault from the victim perspective. In: *Up against Foucault. Explorations of Some Tensions between Foucault and Feminism*. Ramazanoglu, C. (ed.). London: Routledge, 203–38.
- Madanipour, A. (1996): Urban design and dilemmas of space. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14, 331–55.
- Mäenpää, P. (1993): Niin moni tulee vastaan – katutason tutkimus kaupunkijulkisuudesta (You come across so many people – a street-level study on urban sociability). Helsinki: *Publications of the Helsinki City Planning Department* (1993/14).
- Marcuse, P. (1997): Walls of fear and walls of support. In: *The architecture of fear*. Ellin, N. (ed.). New York: Princeton Architectural Press, 101–14.
- Massey, D. (1994): *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Ministry of Internal Affairs (1998): Turva-alan kehittäminen (Improving the security field). Helsinki: *Publications of the Ministry of Internal Affairs*, 4/1998.
- Mitchell, D. (1995): The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, 85, 108–33.

- Nash, C. (1996): Reclaiming vision: Looking at the landscape and the body. *Gender, Place and Culture*, 3, 149–69.
- Nast, H. J. – Kobayashi, A. (1996): Re-corporealizing vision. In: *BodySpace: destabilizing geographies of gender and sexuality*. Duncan, N. (ed.). London: Routledge, 75–93.
- Newman, O. (1972): *Defensible Space*. New York: Macmillan.
- Oc, T. – Tiesdell, S. (1997): Safer city centres: The role of closed circuit television. In: *Safer City Centres. Reviving the Public Realm*. Oc, T. – Tiesdell, S. (eds.). London: Paul Chapman, 130–42.
- Philo, C. (1992): Foucault's geography. *Environment and Planning D: Society and Space* 10, 137–61.
- Poyner, B. (1983): *Design against Crime*. London: Butterworth.
- Poyner, B. (1992): Situational crime prevention in two parking facilities. In: *Situational crime prevention: successful case studies*. Clarke, R. V. (ed.). New York: Harrow & Heston, 174–84.
- Privacy International (1995) : *Big brother incorporated. A report on the international trade in surveillance technology and its links to the arms industry*. London, http://www.privacy.org/pi/reports/big_bro/.
- Ramazanoglu, C. (ed.) (1993): *Up against Foucault. Explorations of Some Tensions between Foucault and Feminism*. London: Routledge.
- Ransom, J. (1993): Feminism, difference and discourse: The limits of discursive analysis for feminism. In: *Up against Foucault. Explorations of Some Tensions between Foucault and Feminism*. Ramazanoglu, C. (ed.). London: Routledge, 123–46.
- Reeves, D. (1996): Women shopping. In: *Changing Places. Women's Lives in the City*. Booth, C. – Darke, J. – Yeandle, S. (eds.). London: Paul Chapman, 128–41.
- Rose, G. (1993): *Feminism and Geography. The Limits of Geographical Knowledge*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Oc, T. – Tiesdell, S. (1997): Safer city centres: The role of closed circuit television. In: *Safer City Centres. Reviving the Public Realm*. Oc, T. – Tiesdell, S. (eds.). London: Paul Chapman, 130–42.
- Salminen, K. (1997): Todellisuus on toisaalla (The reality is elsewhere). *Filmihullu* 2, 6–9.
- Shields, R. (1989): Social spatialization and the built environment: The West Edmonton Mall. *Environment and Planning D: Society and Space* 7, 147–64.
- Sibley, D. (1995): *Geographies of Exclusion. Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- Simonsen, K. (1996): What kind of space in what kind of social theory? In: *Progress in Human Geography*, 20, 494–521.
- Smith, S. J. (1986): *Crime, Space and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Soja, E. W. (1989): *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Soja, E. W. (1996): *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other Real-and-Imagined Places*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell.
- South, N. (1988): *Policing for Profit*. London: Sage.
- Strassoldo, R. (1993): Tilan sosiaalinen rakenne (The social nature of space). In: *Publications of the Department of Urban and Regional Planning* 21. Tampere, Finland: The Technical University of Tampere.
- Takala, H. (1998): Videovalvonta ja rikollisuuden ehkäisy (Video-surveillance and crime prevention). In: *Research Communications*, 41. Helsinki: National Research Institute of Legal Policy.
- Taylor, P. (1994): The state as a container: Territoriality in the modern world-system. *Progress in Human Geography*, 18, 151–62.
- Taylor, P. (1995): Beyond containers: Internationality, interstateness, interterritoriality. In: *Progress in Human Geography*, 19, 1–15.
- Tilley, N. (1993): Understanding car parks, crime and CCTV: Evaluation lessons from Safer Cities. In: *Crime Prevention Unit Series* 42. London: Home Office Police Research Group.
- Trench, S. (1997): Safer transport and parking. In: *Safer City Centres. Reviving the Public Realm*. Oc, T. – Tiesdell, S. (eds.). London: Paul Chapman, 143–55.
- Trench, S. – Oc, T. – Tiesdell, S. (1992): Safer cities for women: Perceived risks and planning measures. *Town Planning Review*, 63, 279–96.
- Wajcman, J. (1991): *Feminism Confronts Technology*. Cambridge: Polity Press.
- Wilson, E. (1991): *The Sphinx in the City. Urban Life, the Control of Disorder and Women*. London: Virago Press.
- Wilson, E. (1995): The invisible flâneur. In: *Postmodern Cities and Spaces*. Watson, S. – Gibson, K. (eds.). Oxford: Blackwell, 59–79.